

MAGYAR NYELV

XCIV. ÉVF.

1998. DECEMBER

4. SZÁM

Rendhagyó magyar nyelvhasználat-történet*

(II. rész)

1. A tanulmány I. részében vázlatosan érintettük, hogy míg a XIX. század elején Nyugaton már hatalmas lendületet vett az új, de most már tudományosan igazolt indoeurópai (indoeurópai) „ősnyelv” — a szanszkrit — feldolgozása, egybevetése az európai nyelvekkel, addig nálunk a Nyugathoz mért mély és kedvezőtlen történelmi gyökerű nagy és hosszú nyelvtudományi lemaradásunk, a fáziseltolódás miatt jószerivel semmi jelentős nem történt, jóllehet Gyarmathi Sámuel már 1799-ben meggyőzően bebizonyította a magyar nyelv finnugor rokonságát. Hozzá kell tennünk, hogy mi akkor, mivel más egyéb, fontosabbnak tekintett kérdésekkel voltunk elfoglalva (nyelvújítási forradalom, küzdelem a magyar államnyelv elfogadtatásáért, az 1848-as szabadságharc, a gazdaság és művelődés lesújtó állapota stb.), távolról sem fordultunk olyan érdeklődéssel Gyarmathi nyelvészeti felfedezéséhez (amely betetőzése volt a XVIII. századi ilyen irányú, jórészt külhoni segédlettel létrejött kutatásoknak), mint ahogy ezt mai ismereteink alapján elvárhatónak gondoltuk volna. Hunfalvy Pál fellépéséig kialakult egy szabad nyelvészeti csapongásra alkalmas — legalább fél évszázados — légtér.

2. Évszázadokon át jelentősen befolyásolta, alakította történelmi tudatunkat legalább két, egymással gyakran összemosott, feltételezett származási forrás: a hunok és a szkíták (az avarokról nem beszélve). A hun kérdés és maga a hun—magyar kapcsolat máig megoldatlan kérdés, nem mintha valószínűtlennek látszana az a feltételezés, hogy valamikor valahol a hun birodalomban ma már (még?) nem látható, rejtett népnévvel magyarok is lehettek volna. A hun—magyar—szkíta (és avar) ugyan nem nyelvhasználati kérdés; nem ismerjük a hunok nyelvét (nyelveit), még kevésbé a szkítákét, akik állítólag különben is valamilyen kelet-iráni nyelvet beszéltek. Köztudott az is, hogy nép és nyelv nem azonos; ezt már Szent Jeromos is kimondta Kr. u. 400 táján. Mindamellett nyelvhasználat-történetünket szinte elemezhetetlenül át- meg átszövi ez az idők mélységeiből áthagyományozódott eredethit (Hunor-Magor, Csaba-monda, a székelyek hun származástudata, Attila mint első királyunk; gesta- és krónika-irodalmunk stb.). Ráadásul a hunokat többféle néven említik a régi írók (masszagéták, szabirok, szkíták stb.). A hun—magyar kapcsolat vagy azonosság hite érdekes módon először ugyancsak külhoni forrásokban jelenik meg. Valószínű, hogy ezek nyomán írta egykor a reimsi püspök, Hinkmar, hogy 862-ben egy eleddig ismeretlen ellenség jelent meg a frank birodalomban, melyet *ungri*-nak nevez.

* L. MNy. 1998: 283–92.

A legkülönbözőbb átírásokban (gyakran fordításokban, tévedésekben) a *Hungri*, *Hungari* népnév jelenik meg, különböző – itt nem részletezhető – értelmezésekkel, szófejtésekkel, amelyekből jól kitetszik a hun háttér.

Ahogy múlnak a századok, közhelyszámba megy Európában a magyarok hun vagy szkíta eredete (nem mintha mi magunk nem vettük volna szívesen és nem járultunk volna magunk is hozzá e feltevéshez). A külföldi forrásokban (történeti vagy nyelvi vonatkozású munkákban) a hun, szkíta, avar, Jugria-beli eleink, az agarénusok gyakran összekeverednek. Gyakori a *hun + avar > Hunnivar > Hungar* szófejtési ötlet.

Nálunk eleinte — az igen gyér könyvnyomtatási lehetőség, az általános válság miatt — kevés kivételtől (pl. OLÁH MIKLÓS) eltekintve nem keltett különösebb visszhangot a hun—magyar (vagy hun—szkíta—magyar) eredet. A XVII. században azonban már jóval többen vallották ezt az eredetet, úgymint SCHÖDEL MÁRTON (1629), J. HORVÁTH DE PALÓCZ (1629), PETHŐ GERGELY (1660), NADÁNYI JÁNOS (1663), MAJER JÁNOS (1676), DRUGETH ZSIGMOND (1681), LISZNYAI K. PÁL (1692) és mások. A XVIII. században megerősödött ugyan a hun (szkíta)—magyar rokonság hite, de több irányba futott szét, mivel a magyar nyelv értékelése, a rokonsági kör kitérítésének törekvése jelentős mértékben módosult. A több nyelvre is kiterjedő hun—magyar azonositást (sokszor a szkítákra is vonatkoztatva) főként a következő írók, nyelvészek, történészek neve fémjelzi: BÉL MÁTYÁS (*Hungariae Antiquae et Novae Prodromus cum Specimines*. 1723.), PRAY GYÖRGY (*Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*. 1761.), TSATÁRI JÁNOS (*Magyar-Ország Historiájának Rövid Summája...* 1749.), s talán a legtöbbet emlegetett: KALMÁR GYÖRGY (*Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chvno (sev, Hvnno), Avarici...* 1770.). De megemlíthető még PÁZMÁNDY SÁMUEL is (*Schediasmata...* Pars I. 1786.). A hun—szkíta—magyar azonosságtudat átlép a XIX. és a XX. századba is. Vallja ezt a híres RÉVAI MIKLÓS is és a sokat emlegetett BUDAY ÉZSAJÁS (*Magyar Ország Historiája a' Mohátsi veszedelemig*. I. köt. [harmadik kiadás] Pesten, 1833.). SZOMBATHY IGNÁCZ (*Történelmi nyelvészet—irodalmi tisztázás*. Győr, 1876.) Hérodotosz nyomán már gyatra „szkíta”—magyar szófejtésekkel is próbálkozik, majd a naiv álomlátó NEMÁTI KÁLMÁN nyomozói-olvasati praktikákkal kitalálta, hogy „Az óriás-szfinxnek neve [hieroglif-jel] = HUN” (Bp., 1912. Kézirat).

Természetesen a hun (szkíta) + magyar rokonság kérdésének mindez csak sovány vázlata. Szólnunk kellett volna még egyes német történészekről (egyike-másika magyar), mint J. CHR. VON ENGELRŐL (*Geschichte des Ungarischen Reichs*. Erster Theil. Wien, 1813.), J. A. FESSLERŐL (*Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*. Erster Theil. Leipzig, 1815.), A. DE GERANDORŐL (*Essai Historique sur l'origine des Hongrois*. Paris, 1844.), de különösen SELIG CASSELRŐL (*Magyarische Alterthümer*. Berlin, 1848.), aki erőteljesen cáfolta Gyarmathi „Affinitas”-át, s részint ajánlja — egyéb nyelvek mellett — főként a sémi nyelveredetet a hun—magyar azonosság pártolásával.

3. Általában nincs vegytiszta képletű teória a magyar nyelv rokonságának megítélésében, vagyis — eltekintve GYARMATHI egyértelmű állásfoglalásától — többen a legheterogénebb nézeteket képviselik. Így például az előbb vázolt feltevések mellett, éppen számos magyarellenes és a magyar nyelvet lekicsinylő (a herderi jóslatot is magában foglaló) megnyilatkozások ellen fellépve, felerősödik a magyar nyelv társtalanságát hirdető tábor. Jellemző példa KAZINCZY nyilatkozata, miszerint „A' mi Nyelvünk, anya, leány 's ismert rokon nélkül, úgy áll a' több Nyelvek között, mint a' Phoenix az ég' madarainak számában”. (BENKŐ LORÁND, *Kazinczy Ferenc és kora...* *NytudÉrt.* 113. sz. 1962. 13.) Úgy a XVIII. század közepe óta kezdenek felbukkanni azok a vélekedések, hogy a magyar nyelv tulajdonképpen „ősnyelv”, egyik nyelvnek sem a leszármazottja. Végső soron

ezt példázza HORVÁT ISTVÁN „Rajzolatok a Magyar Nemzet legrégebb történeteiből” (Pesten, 1825.) című, gyakran emlegetett, szertelenségekben tobzódó munkája is. A nyelvi társtalanság hitét nagymértékben felerősítette a híres, sok nyelvet (így a magyart is) tudó angol JOHN BOWRING, aki azt fejtegeti, hogy a magyar nyelv saját egyedi formában alakult ki, s születését bizonyossággal olyan korszakra lehet tenni, amikor a legtöbb európai nyelv vagy még nem is létezett, vagy nem gyakorolt befolyást a magyar régióra (Poetry of the Magyars. London, 1830. VI.). Többen is értekeztek nálunk a magyarról mint ősnyelvről, még a XX. század elején is (pl. DÉSY FERENC, A magyar ősrész. Bp., 1902.).

4. Lehetetlen jelenleg pontosan kinyomozni, hogyan alakult ki majd hogyan külön „diszciplínává” a szkíta- és a pártus-eredet (nálunk a XIX. század elején a *pártos*, azaz *elpártolt*) gondolata, továbbá a *pannon-paenon*, *paion* (tehát a görög felé mutató) szál. Egy régi németalföldi krónika a magyarokat *párthus* néven említi, egy bizánci forrás pedig *paion*-oknak, ami a homéroszi mondakörhöz kapcsolja őket (RÓNA-TAS ANDRÁS, Honfogl. 239). TH. BIBLIANDER 1548-ban már a magyar nyelvet összefüggésbe hozza a szkítiai parthusokkal, azaz a perzsákkal (De ratione communi omnium linguarum... Tigvri, 10). Ugyanakkor 1551-ben S. MATTHAEUS a pannonokat a homéroszi *paenon*-okkal kapcsolja össze (Oratio de Matthia Rege Ungariae... In: C. GOTTLIEB, Corpus Reformatorum. vol. XI. 1843. 977). Sőt HUGO GROTIUS már 1542-ben megkockáztatta azt a feltevést, hogy az Új Világban szkíta nyomok találhatók (De origine gentium Americanarvm Dissertatio. 43).

Jelentősebb hatást gyakoroltak azonban a XVIII. századvég, de különösen a XIX. század első egyes hazai nyelvészkedőire MATTHIAS MARTINI (Lexicon Philologicum. Frankfurt, 1655.), majd kiváltképpen az olasz J. B. PODESTA (De principiis substantialibus... Viennae, 1669. és Dissertatio Academia... Viennae, 1677.) és a lengyel FR. MENINSKI (Institutiones Linguae Turcicae... Vindobonae, 1670.(?) és Thesaurus Linguarum Orientalium... Viennae, 1680.). Az említett nyelvészek munkáiban a magyar nyelv már kontaktusba kerül (a genetikai rokonság erőltetése nélkül) a görög, török, perzsa, arab, ibér (baszk), grúz és egyéb nyelvekkel, s erre a tényre nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet, mivel ebből is világosan tetten érhető az erős nyugati hatás, befolyás a nem éppen szilárd alapokon nyugvó gyér nyelvészeti bűvárkódásainkra. Talán SZABÓ JÓZSEF hitt leginkább a szanszkrit és a perzsa nyelv magyar rokonságában, főként a „Monimenta Linguae ac Literaturae Hungarorum in Antiquitate vetusta” (Sopron, 1833.) című munkájában, mely tele van elképesztően erőltetett szófejtésekkel. Nagy hazánkfia, KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR is hitt a szanszkrit—magyar nyelvrokonságban. DERECSKEI GÁBOR is azt vallja, hogy sok magyar szó és szokás megegyezik a perzsákéval (A’ magyarok ősi eredete. TudGyűjt. 1825. II. könyv, IX. köt. 11). JERNEY JÁNOS szerint a magyarok parthus eredetűek (Jerney János Keleti utazása a’ magyarok’ őshelyeinek kinyomozása végett. Pesten, 1851. II. köt.). Mindez persze csak betekintés a tárgyalt kérdésbe, áttekintést és az egyes nézetek nyelvi-etimológizálási gyakorlatát a keretek szűkössege miatt nem tudjuk nyújtani, noha igen tanulságos volna.

5. Kiemelten kell szólnunk arról, hogy a többször emlegetett légüres térben, tehát kb. GYARMATHI fellépésétől HUNFALVY bekapcsolódásáig a magyar nyelvészeti életbe (eltekintve persze jelentéktelennek mondható kivételektől) érte a korábbiaknál is sokkal jobban érzékelhető nyugati hatás az amúgy is gyenge lábon álló, a magyar nyelv rokonságát kutató hazai nyelvészetünket. Megjelent — nem a semmiből természetesen — a „turáni” nyelvészet, amely távolról sem honi „találmány”, mint ahogy némelyek gondolják. ZSIRAI MIKLÓS úgy hiszi, hogy a turáni nyelvészeti eszmét a múlt századi híres

nyelvész, MAX MÜLLER vetette fel 1861-ben (Östörténeti csodabogarak: LIGETI LAJOS (szerk.), *A magyarság östörténete*. Bp., 1943. 285—6). Az igazság az, hogy CHR. CR. J. BUNSEN már 1854-ben megemlítette, hogy ő maga „bátorkodott” már 1847-ben turániak nevezni mindazokat a nyelveket, amelyek sem az árja, sem a sémi nyelvekhez nem tartoznak (*Outlines of the Philosophy of Universal History, applied to Language and Religion*. London, 1854. Vol. I. 64). Sőt, BUNSEN még tovább megy s azt állítja, hogy a turáni nyelvtörzs alapvonalait maga a magyar GYARMATHI SÁMUEL vázolta fel 1799-ben az „Affinitas”-ában, és ő „igen magas rangot érdemel e tudomány megalapítói között”. Csak az a sajnálatos BUNSEN szerint, hogy GYARMATHI nem vonja be nyelvhasznítási körébe a törökségi nyelveket (i. m. 271). Természetesen a turáni nyelvészet összemosódik a „szkíta nyelvészettel”. JULIUS KLAPROTH már 1802-ben értekezik a hatalmas területet átfogó Szkítiáról, a turániakról, s talán őt tekinthetjük azon első nyelvtudósok egyikeként, aki bevezette (Bunsent megelőzően) a „turáni” megjelölést a külhoni nyelvészeti kutatásokba (*Asiatisches Magazin*. Erster Band. Weimar, 1802.). Jóval szélesebb távlatokat tekint át azonban CHR. GOTTLIEB ARNDT az „Ueber den Ursprung und die Verschiedenartige Verwandtschaft der Europaischen Sprachen...” (Frankfurt am Main, 1827. — de eredetileg 1817-ben került kiadásra) című munkájában. Alapelgondolása az, hogy csak egyetlen ősnyelv létezett s az ősnyelvből váltak ki a későbbi nyelvek, amelyek ilyen vagy olyan fokon rokonságot mutatnak fel egymással. Összehasonlításaiban természetesen szerepelnek a finnugor nyelvek, köztük a magyar is. ARNDT szerint valamikor rokonsági kötelékek léteztek a baszk, kelta, szamojéd, osztják, csud (finnségi), mandzsu, tunguz nyelvek között. Összevetéseket végez továbbá a kínai, mongol, tatár, szláv, továbbá a kaukázusi és indiai nyelvekkel, nemkülönben a germánnal, latinnal, törökkel és a sémi nyelvekkel. Európa legfontosabb őslakosai a kelták és a szkíták, így a szkíták voltak a legrégebb lakói Görögországnak és Itáliának (i. m. 165). Jó néhány magyar („mayar”) szót sorol fel, amelyek megegyeznek a *csud* (finnségi) nyelvekkel (i. m. 144—5). Érthető így, miért foglalkoztunk ARNDT könyvével, pedig ARNDT még csak a kezdeteit villantja fel a szkíta vagy turáni nyelvek kutatásának. JULIUS KLAPROTH ugyanis ismét — most már jóval szélesebb ívben — áttekinti az ázsiai nyelveket az „Asia Polyglotta” (Paris, 1831. [Zweite Auflage; eredeti kiadás: 1823.]) című művében anélkül, hogy turáninak vagy szkítáknak nevezné őket, noha világos, hogy valami ilyesmire gondol. Hihetetlenül sok és szertelen összefüggésekbe állított szóhasznítások vonulnak végig fejtegetéseiben s nyelvek sokaságát hozza rokonsági kapcsolatba: mandzsu, japán, kínai, sziámi, maláj, baszk, kaukázusi nyelvek (ingus, grúz, csecsen, örmény, abház stb.), szanszkrit, tibeti, ajnu, kamcsadál, tunguz, avar, koreai, kornwalli, bengáli, mongol, török, héber, perzsa, malabár, kurd, hindosztáni, albán, breton; sorra veszi az indogermán nyelveket is. Természetesen foglalkozik a finnugor nyelvekkel (magyar, finn, votják, vogul, osztják, cseremis, mordvin, szamojéd), sőt néhány magyar szót kínai, tibeti, csukcs szavakkal hasonlít (i. m. 39, 137, 359). KLAPROTH idézett munkája nyitja meg tulajdonképpen az uráli—japán nyelvhasznítási irányzatot.

Ehhez a szertelen és igen széles körű nyelvhasznítási irányzathoz illeszkedik a már említett SELIG CASSEL is, aki ugyan (GYARMATHI „Affinitas”-át bírálva) elismeri, hogy van hasonlóság a magyar és a finnségi nyelvek között, de számos más nyelvben is fellel egyezéseket a magyar szavakkal, úgymint a héber, szanszkrit, perzsa, örmény, görög, német, osszét, angol, gót, mongol, grúz, mingrél stb. nyelvekben.

Újból vissza kell kanyarodnunk CHR. CR. J. BUNSENhez, mert korábban említett munkájában (1854), a 263—486. lapon fejti ki MAX MÜLLER a turáni nyelvhasznító elméletét. Figyelemre méltó a századközep: a külhoni általános nyelvhasznítási elméletekben akkor már a magyar nyelv, tudniillik a magyar nyelvvel való hasonlítás és bi-

zonyítás központi szerepet kezd játszani, így a magyar nyelv egyfajta reprezentánsává válik a „turáni” vagy a „szkíta” nyelveknek, noha egyesek inkább ural-altaji nyelvcsaládról beszélnek. Talán nem szükségtelen a figyelmet felhívni arra, hogy a korabeli nyelvtudomány, így MAX MÜLLER is, nem a sokkal később nálunk eluralkodó, majd-hogynem misztikus turáni eszmére gondol, hanem egy akkoriban praktikus munkahipotézisre, miszerint az akkortájt belátható térségekben három nagy, egymással (szerkezetileg) nem rokon nyelvcsalád létezik: az árja, a sémi és a turáni, azaz az egyikhez sem hasonlítható agglutináló nyelvek szinte meghatározhatatlan konglomerátuma. (Mint ismert, maga HUMBOLDT is foglalkozott a nyelvcsaládok kitapintásával, s nem keveset az agglutináció kérdéseivel is.) Kitűnik azonban, hogy MAX MÜLLER (és mások is) a turáni nyelveket majd-hogynem a nomádsággal azonosítja, szemben az árja és sémi nyelvekkel, amelyeknek van valamilyen magasabb rendű dicsfénye — ezek az ún. „politikai” nyelvek (kb. „államteremtő” nyelvek; BUNSEN i. m. 281). Sőt, nézete szerint a sémi és árja nyelveknek át kellett haladniuk egy nyelvi „káoszon”, vagyis egy ősből turáni fázi-son, hogy azzá legyenek, amilyenek (BUNSEN i. m. 484). Magyar példát idézve, ilyen szóképzés, mint *atyá-m, atyá-d*, „elképzeltetlen az árja tudat számára” (BUNSEN i. m. 237, 299). Vagy: a magyar *fagy* egyaránt jelenthet főnevet („frost”) és igét („it freezes”) (BUNSEN i. m. 296). Sok más magyar, továbbá török, finnugor hasonlítást végez MAX MÜLLER, de ebben nem mélyedhetünk itt el. Fontosabb az a feltevése, hogy a turáni nyelvek osztályába tartozik a tamil, a tibeti nyelvek, a maláj, a tai, a polinéz, munda, matori, japán, kanaréz, mongol, a kaukázusi nyelvek, a baszk, koreai, korják, kamcsadál. Turáni kapcsolat lehet Amerika felé a grönlandi eszkimó nyelven keresztül, Afrikában pedig a hottentotta nyelv jelöli ki a turáni jelleget. MAX MÜLLER elméletének explicite ki nem mondott végső kicsengése az, hogy az ősnyelv a turáni népek nyelve volt. Elemzéseiből az is kiolvasható, hogy a mélyebb rétegekben lehet találni közös gyökereket a turáni, a sémi és az árja nyelvekben.

Hasonlóan tágra nyitott kitekintéssel — a nyelvek közös származásának szemmel tartásával — végez rövid elemzést a finn E. D. EUROPEAUS a „Die finnisch-ungarischen Sprachen und die Urheimath des Menschengeschlechtes” (Helsingfors, 18??) című kis munkájában. Szerinte bizonyos a finnugor és a baszk nyelvi rokonság, továbbá rokonsági egyezések mutathatók ki az ó-egyiptomi, sőt a haussza nyelvvél is. EUROPEAUS kétségtelennek tartja a sémi—tuareg, finn—magyar, indoeurópai, török—tatár, mandzsu—tunguz, mongol, grúz—abház stb. nyelvek végső rokonságát.

BUNSEN említett munkájával csaknem egy időben jelenik meg egy másik — bennünket további útvesztésekre csábító — nevezetes és nagy hatású mű, melyben szintén kitüntetett szerepet kap a magyar nyelv: R. CALDWELL (angol misszionárius Dél-Indiában), „Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages” (London, 1856.). CALDWELL azonban a „turáni” helyett inkább a „szkíta” megnevezést használja, s ő is gazdagon idéz magyar nyelvi példákat. CALDWELL úgy véli, hogy a szkíta nyelvek nem egy nyelvcsaládot, hanem nyelvcsaládok csoportját alkotják. A dravida nyelvek a szkíta nyelv egy ősből korszakába nyúlnak vissza, és így a kínai, tibeti, ausztráliai nyelvek általános megegyezést mutatnak fel a szkíta nyelvekkel, mi több, a szanszkrit nyelv végső alapját a szkíta jelleg uralja és ez a „pre-szanszkrit” kapcsolat az ugor nyelvekkel a legmélyebb. CALDWELL a következő nyelveket tekinti dravidának: tamil, kanaréz, tulu, malayalan, telugu, toda, kota, gond, ku, rajamahala, uraon, brahui. Szerkezeti rokonságra gondolva összeveti a magyar *ház* ragozását (tkp. eseteit) a tamil *manei*-vel (i. m. 187). Úgy véli, hogy a dravida tranzitív—intranzitív igeragozás teljesen megegyezik ezzel a magyar ragozási rendszerrel: *szeretem* (‘I love [some person or thing]’), *szeretek* (‘I love, i. e. I am in love’) (i. m. 353—4). Hangsúlyozza, hogy a görög nyelv

szkíta hatásra utaló jeleket mutat fel. A szkíta és dravida nyelvekben indoeurópai, óegyiptomi, sémi, babilonai, etióp, arab, koreai, láz, grúz, kelta, perzsa és persze a magyaron kívül a többi finnugor nyelvek rokonsági nyomait véli felismerni. Véleménye szerint vannak bizonyos szkíta—kelta vagy szkíta—druida köemlékek („cairn”) Indiában, és úgy véli, hogy a szkíták régibb lakói Európának, mint a kelták (i. m. 526).

VICOMTE DE PORTO-SEGURO fantasztikus elmélete szerint a *turáni* vagy *szkíta* népek átkeltek (Egyiptomból) az Atlanti-óceánon át Dél-Amerikába, közelebbről Brazíliába, ahol tupi (tupi-karib, tupi-karaib) néven éltek tovább, s a nyelvük természetesen agglutináló, éppen ezért rokonságban áll — többek között — az egyiptomi, akkád, magyar, osztják, görög, szanszkrit, baszk, mongol, tunguz, albán, perzsa stb. nyelvekkel. Feltevése szerint az egyiptomi és a semita nyelvek hasonlósága vélhetően a kánaáni turániak befolyásának tulajdonítható (L'origine touranienne des Américains Tupis-Caribes et des anciens Egyptiens indiquée principalement par la philologie Comparée... Vienne, 1876.).

Még EDUARD SAYOUS, neves francia történész, a Magyar Akadémia tagja is vallja a turáni nyelvelméletet, s a magyar rokonának tekinti a mongol és török nyelveket (A magyarok egyetemes története. Első köt., Bp., 1888. — franciául 1876-ban jelent meg).

A XX. században is írtak a dravida és uráli nyelvek kapcsolatáról. OTTO SCHRADER („Dravidisch und Uralisch”. Leipzig, 192?) kifejti, hogy a dravida nyelvek és a finn-ugor—szamojéd nyelvek között történeti összefüggés áll fenn. Természetesen számos magyar szót is felhasznál. HEINRICH WINKLER (Der Uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische. Berlin, 1909.) felfogása szerint a magyarnak a japánhoz a finn nyelven keresztül valósul meg a rokonsága.

Egyébként — visszakanyarodva a XIX. század közepéhez — CALDWELL, MAX MÜLLER és mások a nyelvtudomány korabeli álláspontját tükrözték, s semmiképpen sem képviseltek abban a korban áltudományos nézeteket. Minden idők egyik legnagyobb nyelvésze, a dán R. R. RASK például az óskandináv (Old Norse) kutatása közben összekapcsolja Ázsiát és Amerikát a grönlandi (eszkimó) nyelv segítségével, mely nyelvet a szkíta vagy turáni törzsek sarjának tekint. Természetesen még több nyugati nyelvész (pl. E. NORRIS, W. SCHOTT stb.) is megidézhetünk volna a szkíta, turáni nyelvészkedés kapcsán, de az áttekintéshez talán ennyi is elegendőnek mutatkozik.

6. Az említett külhoni nyelvtudósok tehát szinte tálcán kínálták fel a magyar nyelv igen széles körű — nemcsak a szűk, korlátozottnak tekintett finnugor — rokonságát. A finnugor nyelvrokonság elméleti gyökereit szakmailag nem értő, így azt általában elutasító, a nyugati kulturális pezsgéstől, eredményektől jócskán elmaradó, nyelvészeti képzettség dolgában a Nyugat után kullogó eredetkutatóink (eltekintve REGULY ANTALTÓL és másoktól) lassacskán ráébredtek a felkínált — és rangosnak tekintett — rokonítási lehetőségekre. Ezek kiaknázását és főként mérlegelését azonban a jóval szerényebb képzettség, viszont annál fantáziadúsabb nyomkövetés kísérte. Mutatóban néhány név: LUKÁCSY KRISTÓF (Magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők után. Kolozsvár, 1870.). LUKÁCSY végül is oda lyukad ki, hogy a magyar az árja vagy zend nyelvosztályhoz tartozik (i. m. második könyv, 199). SZENTKATOLNAI BÁLINT GYÖRGY (Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén. Bp., 1877.) művének BÁRCZI GÉZA szerint csak annyi érdeme van, hogy felhívja a figyelmet a kérdés módszeres, tudományos vizsgálatára, egyéb semmi (A magyar szókincs eredete. Bp., 1958. 56). Valójában idetartozik a XIX. század második felében kitört ún. „ugor—török” nyelvi háború is VÁMBÉRY ÁRMIN turkológus és az akkori finnugor nyelvészet jeles képviselői között. A „háború” VÁMBÉRY vereségével végződött. A XIX. század végén a külföldi nyelvészeti szakirodalomban már lassan elvérzik a turáni nyelvelmélet, s CALDWELL nézetei — a szkíta—dravida

rokonítás területén — fokozatosan szintén feledésbe merülnek. Nálunk viszont éppen ekkor kezd szárba szökkeni. Jellemző képviselője e túlhaladott szemléletnek a századelőn PONGRÁCZ SÁNDOR (*A magyar nyelv szerkezete, története és szótára. I. rész: A magyar nyelv szerkezete. Bp., 1906.; továbbá: A magyar nyelv szerkezete és szótára. II. rész: A magyar nyelv története. Gyergyószentmiklós, 1910.*). PONGRÁCZ elképesztő zűrzavarát nyújtja a magyarral összehasonlított nyelveknek: ajnu, kamcsatkai nyelvek, tibeti, baszk, dravida, kínai, örmény, tunguz stb. FÁY ELEK (*A Magyarok Őshona. Legrégibb nyomok. Bp., 1910.*) a már korábban említett Porto-Seguro-ra hivatkozva a magyar nyelvet — egyéb nyelvek mellett — a tupi (tupi-karib) indiánok (Brazília) nyelvével hasonlítja, minthogy — úgymond — az is agglutináló nyelv. Azonban emellett részben elismeri a finnugor nyelv-rokonságot is. A jó újságírónak tartott SOMOGYI EDE is hozzászólt a magyarok eredetéhez és nyelvéhez (*Emlékezzünk régiekről. Bp., 1908.*). Fantasztikus elméletében (atlantiszi származás) helyet kap a magyar nyelv ibér (baszk), etruszk, pelazg, de finnugor—török—tatár rokonsága is. A porondra lép aztán ACZÉL JÓZSEF, „Ősgörög eredetünk és a Kunszittya nyelv” (*Veszprém, 1924.*) című mosolyra készítő munkájával, majd feltűnik az angolnak álcázott honfitársunk, F. A. UXBOND, aki CALDWELLT követve (de mélyen a caldwelli színvonal alatt) megírta a „Munda-Magyar-Maori. An Indian Link between the Antipodes. New Tracks of Hungarian Origins” (*London, 1928.*) című munkáját. UXBOND óvatos: úgymond csak javaslatokat tesz további kutatásokra (i. m. 186). Az egyébként kiváló klasszika-filológiai képzettségű CSERÉP JÓZSEF megütközést kiváltó írásokkal, származás- és nyelvelmélettel lepte meg a magyar világot: „Unde sint orti Medi, Pannonii, Phoenices, Etrusci”. (*Bp., 1931.*); „De Madiarorum ac Pelasgorum origine” (*Bp., 1922.*); „Világhírű Nagy Sándor a Matyó-Magyarság királya volt” (*Nyíregyháza, 1937.*). A könyvcímek magukért beszélnek.

Közben meg kell jegyeznünk, hogy az első és második világháború közötti időszakban az ország gazdasági leromlása, a kormányok értetlen közömbössége miatt a finnugor nyelvészet kezdeti lendülete is alábbhagyott (ennek ellenére megjelentek és alkotó tevékenységet folytattak olyan kiváló személyiségek, mint GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS, PAIS DEZSŐ, CSÚRY BALINT, NÉMETH GYULA, ZSIRAI MIKLÓS és mások, a köztünk lévőket nem említve). Valós vitára méltó és alkalmas ellenfeleik nem voltak, csak az az érthetetlen csökönyösség és elszántság egyesek részéről, hogy valami rendkívülit, eredetit mutassanak fel a meghonosodott nyelvhasználati főáramlattal szemben. Ezek közé sorolható LÁSZLÓ GÉZA (*A magyar nyelv mint a nyelvek egységes eredetének a bizonyítéka. Szekszárd, 1931. Kézirat*); SZENTMÁRTONI DARNAY KAJETÁN (*Ősnyomok. Kaposvár, 1934.*) és a minden idők legmélyebb magyar nyelvhasználati kátyúja: FEHÉR ISTVÁN (*ENGWER, Engwer-Saecel. Kontinentális angol szász hangtan és nyelvtan olvasókönyv. Bp., 1939.*). Ez az utóbbi nemcsak primitív angol—magyar nyelvhasználat, hanem egy nehezen értelmezhető, többszörösen kódolt politikai rejtőzködés is. NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR szerint félárják és félturániak vagyunk (*A magyar nyelv nyelv-rokonságai. Bp., 1942.*), és CALDWELL, MAX MÜLLER, WINKLER szellemében rokonítja egy sereg ázsiai nyelvvel (de a baszkokkal is) a magyart.

A két világháború között az eredetileg nyelvészeti-nyelvhasználati munkahipotézisként szolgáló turáni nyelvészet politikai mételyként áradó „turánizmussá” dagadt, s már a kereszténység ellen is fordult olyannyira, hogy egyesek számára Koppány vértanúvá magaszkodott (vö. SZEKFŰ GYULA, *Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1934. 482.*).

Ismét felmerült a japán—magyar nyelv-rokonság eszméje, így pl. PAP FERENC „A magyar—japán nyelv-rokonság” (1942.), PRÖHLE VILMOS „Grundriss einer vergleichenden Syntax der Uralaltaischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung der japanischen Sprache” (*Bp., 1943.*). Legújabbban a már hivatkozott Kazár Lajos foglalkozott a ma-

gyar—japán rokonsággal (Are Japanese and Hungarian related?... Bp., 1997.). Különleges színfoltot képvisel SZABÉDI LÁSZLÓnak „A magyar nyelv őstörténete. A finnugor és az indoeurópai nyelvek közös eredetének bizonyítékai” (Bukarest, 1944.) című munkája.

Sok más szerzőt kellett volna még megemlítenünk, akik a kínai, nepáli magar, etruszk stb. nyelveket próbálták a magyarral összeilleszteni (PODHORSZKY LAJOS, FEHÉRGYARMATI TÓTH JENŐ, FISCHER KÁROLY ANTAL, VELICS ANTAL, ZAJTHY FERENC, KUR GÉZA, CSICSÁKY JENŐ stb.), de felesleges volna további részletekbe bocsátkozni. Amúgy pedig semmi érdemleges újat nem hoztak.

7. A legerősebb s messze kiható külföldi hatás, befolyás a magyar nyelvhasználat történetében a sumér (eleinte káld, akkád) nyelv felfedezése volt. Nem foglalkozhunk ennek történetével, az ún. behistuni feliratokkal, az úttörőkkel (WESTERGAARD, HINCKS, DE SAULCY, a RAWLINSONok, NORRIS és mások); a lényeg az, hogy a behistuni, majd a babiloni (mezopotámiai) ékiratok fokozatos feltárása, megfejtése, értelmezési vitái során a kutatók arra a megállapodásra jutottak, hogy a feltárt nyelv rokonságban állt az ural-altajival rokon szkíta nyelvvel. Sajátos egybeesés: a nagyrészt a magyar nyelvet tengelyében tartó turáni nyelvészet (BUNSEN, MAX MÜLLER), a szkíta—dravida nyelvrokonság-kutatás (CALDWELL és mások) ugyanabban az évtizedben (az 1850-es évek) volt a delelőjén, amikor megjelent J. OPPERT vihart arató könyve: „Expédition scientifique en Mésopotamie exécuté par ordre du Gouvernement de 1851 a 1854” (Paris, 1859. Tome II.). OPPERT e munkáját azért fontos hangsúlyosan említeni, mert — ahogy ma meg lehet ítélni — őt tekinthetjük a sumér (akkoriban még káld, akkád)—magyar nyelvrokonság külhoni megalapítójának. OPPERT ugyanis a (mezopotámiai) turáni (méd-szkíta) nyelvet elsősorban a magyar (másodsorban a finnugor és altaji) nyelvvel veti össze. „Különösen a magyar nyelv az, amelyik a példákat szolgáltatja” — mondja (i. m. 83). Szükséges néhány szóhasonlítást megemlítenünk: káld *pi* — magy. *fül*; káld *ha* — magy. *hal*; káld *lub* — magy. *láb*; káld *ar* — magy. *orr*; káld *zal* — magy. *zöld*; káld *vur* — magy. *ország*; káld *síp* — magy. *csepp*; káld *sal* — magy. *szül*; káld *san* — magy. *szám* stb. (i. m. 83—4).

MORITZ BUSCH (Die Urgeschichte des Orients bis zu den medischen Kriegen. Zweite Auflage. Leipzig, 186?) is azt állítja, hogy az ékírás eredete a turáni szkíták mezopotámiai uralma idejére esik, amely kb. kétszáz évig tartott (vö. 1: 273, 274, 363). Viszont M. ERNEST RENAN kételyeit fejezi ki, s azt kérdezi: hogyan lehet az, hogy Babilonia bölcs civilizációját éppen olyan népek (törökök, magyarok, finnek stb.) alapozták meg, amelyek inkább rombolásaikról voltak ismertek? (Rapport sur les travaux du Conseil de la Société Asiatique pendant l'année 1872—1873. Journal Asiatique, Septième Série, 2: 42). Közben egyre inkább nyilvánvalóvá válik a kutatók előtt, hogy az ékiratokban egy addig nem sejtett, teljesen ismeretlen nyelv, a sumér rejtezik. Ez idő tájt kezdődik egy negyven éves vita a sumér nyelvről s annak turáni vagy szkíta, főleg magyar, finn, török rokonságában hívők és a jeles hebraista, a magyarul is tudó J. HALÉVY között. HALÉVY azonban nem elsősorban a sumér—turáni (így a magyar) nyelvrokonságot támadta, hanem makacsul azt hangoztatta, hogy sumér nyelv és nép nem is létezett; Mezopotámiát kezdettől fogva héber törzsek lakták, s az ékiratok nyelve voltaképpen egy titkos héber papi nyelv. HALÉVY zseniálisan és következetesen elfogult volt, de látványos vereséget szenvedett a sumér nyelv létezésének tagadásával.

A már említett J. OPPERT mellett és után a nagy tekintélyű FR. LENORMANT volt az, aki teljesen elfogadta az OPPERT által elemzett sumér(káld)—magyar nyelvrokonságot, de már — láthatóan a Kalevala bűvöletében — OPPERTnél hangsúlyozottabban mutat rá

számos finn szó káld rokonságára is (La Magie chez les Chaldéens et les origines Accadiennes. Paris, 1874.). Meglepő, de éppen egy magyar származású, bár Franciaországban élő, működő tudós, CH. E. DE ÚJFALVY DE MEZŐ-KÖVESD, a „Mélanges Altaïques” (Paris, 1874.) című munkájában általánosságban elfogadja OPPERT és LENORMANT akkád (káld)—magyar szóhasználatát, de több kiegészítést, pontosítást javasol, miközben rámutat a finn, osztják, mordvin stb. megfelelésekre is. Általában hiányolja, hogy LENORMANT nem veszi kellő mértékben figyelembe az akkor már ismert finnugor nyelveket. Javasolja ugyanakkor a „turáni” helyett az „altaji” elnevezést. Egyébként — meglepő módon — ÚJFALVY csakhamar átállt HALÉVY pártjára.

FR. LENORMANT már egy év múlva egy nagyobb szabású összefoglaló munkájában (La langue primitive de la Chaldée et les idioms des Touraniens. Paris, 1875.) válaszol az időközben felmerült aggályokra (egyebek között Újfalvára is). Bőségesen illusztrált hasonlításokkal (nagy mértékben magyar példákkal) kifejtett mondanivalójának gerince az, hogy a sumér (akkád) nem ugor—finn nyelv, hanem egy turáni nyelv, amely olyan viszonyban áll az akkád nyelvvel, mint a szanszkrit az árja származék-nyelvekkel, vagyis a turáni egy ősi nyelv állapotot tükröz. Lenormant nagy apparátussal bizonygatja tetteit, rámutat az akkádban is meglévő, az ugor (főleg magyar) nyelveket jellemző vokális harmóniára, a posztpozicionális jellegre, a nem (genus) hiányára stb. Úgy véli, hogy az akkád mondatban a baszkra is hasonlít. Hivatkozik még — egyéb nyelvek mellett — a kaukázusi nyelvekre, a mongolra, a koreai és a japán nyelvre. Erőteljesen hangsúlyozza — HALÉVY ellenében —, hogy az akkád (káld) radikálisan eltér a semita nyelvektől, de rokon a turáni nyelvcsalád nyelveivel, kiváltképpen a magyarral, ha a szóhasználatának magyar vonatkozásait mennyiségileg vesszük alapul. Lenormant levelezési viszonyban állt Hunfalvy Pállal. Állítólag elég jól tudott magyarul, járt Magyarországon is, noha főként RIEDL „Magyarische Grammatik” (Wien, 1858.) című nyelvtanára támaszkodott. Mind határozottabban használják már a folyamközi kultúra nyelvét kutatók a *sumér* (*sumir*) megnevezést. Ugyanakkor a nyelvi egybevetések immár eltolódnak a török nyelvek javára (vö. FRITZ HOMMEL, Sumerische Lesestücke. München, 1894. Kézirat.). A XIX. század végétől kezdve egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a sumér nyelv teljesen egyedi, rokontalan, kihalt nyelv. FRIEDRICH DELITZSCH, aki korábban még fontolgatta a sumér—uralaltaji nyelvek esetleges rokonságát, a „Grundzüge der sumerischen Grammatik” (Leipzig, 1914.) című alapvető munkájában már szóba sem hozta ezt a vélt rokonságot; egyáltalán semmilyen rokonsággal nem foglalkozik.

Természetesen még részletesebben is elemezhetjük volna a külföld által felkínált (kissé ránk is erőszakolt) sumér (akkád, káld)—magyar nyelvrokonságot, de lényegesen újabb vonással nem járulhattunk volna hozzá e kérdéshez.

8. Hazánkban, a XIX. században az információáramlás már sokkal gyorsabb volt (vonat, posta), mint a megelőző századokban, így tudósaink hamarabb tudomást szerezhettek a határainkon túli tudományos fejleményekről, tehát például a mezopotámiai ékiratok nyelvéről, e nyelv köré szövődő nyelvi érdekeltségünkről.

Az egész sumér—magyar nyelvhasználat-történetet indokolt két korszakra bontani. Az első korszak nagyjából a XIX. század közepétől a XX. század 40-es éveikig tart, míg a második korszak — az, amelyik annyira feltűnő és meglepő — a XX. század 50-es éveitől napjainkig terjed, s ki tudja ma még megmondani, meddig fog hatni.

Az ember ma azt hinné, hogy a XIX. század közepe amúgy is labilis nyelvhasználati helyzetében (tekintettel a finnugor nyelvtudomány szerény mértékű és lassú felemel-

kedésére, a makacs ellenzők táborára, a kivárokra, a közömbösök tömegére) országszerte örömtüzek gyúlnak majd ki a dicsőség aurájával kecsegtető sumér (akkád, káld)—magyar ősi nyelvrokonság felfedezésének ünneplésére.

Az első korszakot azonban egyáltalán nem jellemzi — ki tudja, miért? — a túlságos elragadtatás, eufória. HUNFALVY PÁL (aki, mint említettük, kapcsolatban állt a híres FR. LENORMANTtal) 1857-ben ismerteti a turáni népekre vonatkozó új megállapításokat, felfedezéseket, de erősen hitetlenkedik. Valamivel lelkesebb CSENGERY ANTAL 1859-ben, de nem tűnik ki ismertetéséből (A scythák nemzetsége — akadémiai előadás), hogy mindent felforgató történelmi jelentőségű eseményt olvasott volna ki J. OPPERT — már korábban említett — munkájából. Ugyancsak az Akadémián tartott ismertető előadást 1869-ben RIBÁRY FERENC (Babilonia és Asszýria őskori történelmének hitelessége) főként Oppert felfogását követve, de különös büszkeség, dicsőségérzet a turáni-akkád származásunk kapcsán nem fűti át ismertetését. KÁPOLNAI P. ISTVÁN „Az ősmagyarok míveltsége a Sinaikkal való érintkezésök előtt” (Bp., 1879.) című kis munkájában már gyakrabban hivatkozik RAWLINSONra, OPPERTre, de főleg LENORMANtra, s néhány szóhasonlítást is megkockáztat, de végül azt vallja, hogy az ősmagyarok az akkád—finn népek elválása után Kína felé vándoroltak el. FR. LENORMANtra hivatkozva HALÁSZ ÁGOSTON is hozzászólt a sumér (sumir) kérdéshez 1883-ban (A legújabb ősnyelv), de nála sem érezzük a lelkes túlfűtöttséget. Úgy tűnik, hogy az első, a sumér—magyar nyelvi struktúrát alaposabban szemügyre vevő (és a nyelvrokonsági tényt többé-kevésbé elfogadó) munkát GIESSWEIN SÁNDOR publikálta a „Mizraim és Assur tanúsága” (Győr, 1887.) című könyvében. Meg kell jegyezni, hogy GIESSWEIN nemzetközi tekintélynek örvendett, írásai több nyelven is megjelentek, több előadást tartott nemzetközi fórumokon, s tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Egy másik nemzetközileg elismert tekintélyes tudós, ugyancsak az Akadémia tagja, GOLDZIHNER IGNÁCZ viszont (J. HALÉVY táborában) tagadta a sumér—magyar nyelvrokonságot, de legfőképpen a sumér nyelv létezését akadémiai beszámolójában (1892.).

Tulajdonképpen TORMA ZSÓFIA „Ethnographische Analogien” (Jena, 1894.) című műve, amelyben a tordosi (Erdély) ásatásairól és érdekes leleteiről ír, lesz majd több évtized múlva a külföldön élő egyes magyar—sumér nyelvészettel foglalkozók legfőbb érve, ugyanis a leletek — TORMA ZSÓFIA szerint — kapcsolatban állnak az ősi Mezopotámiával.

Még néhány név az ún. első korszak magyar „sumerológusai” közül: NAGY GÉZA (Tanulmányok a szumirokról: Ethnografia 1898. 1. füzet), FERENCZY GYULA (Sumer és Akkád, egy ős turáni nép a Tigris és az Eufrates között. Debrecen, 1897.), SOMOGYI EDE (Szumirok és magyarok. Bp., 1903.), GALGÓCZY JÁNOS (A sumir kérdés. Bp., 1904. — reprint kiadásban New Yorkban is megjelentették 1968-ban). Nem tudományos, hanem inkább módszertani alaposágával tűnik ki az első korszakban VARGA ZSIGMOND, aki először a századelőn jelentkezett (Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, 1913. Kézirat), majd hosszú előkészület után újból megszólalt az „Ötezer év távlatából” (Debrecen, 1942.) című, sokak által ismert munkájával. A XX. század sumér—magyar nyelvvel foglalkozó nyelvészkedőinek javára írható (különösen jellemző ez VARGA ZSIGMONDra), hogy nem vetik el általában a finnugor nyelvtudomány eredményeit, hanem beépítik ezt vizsgálódásaikba.

A sumér—magyar nyelvrokonság első korszaka már csak kuriózum volt, vagyis a perifériára (és egyes újsághírekre) szorult, pedig — s ezt nem érdektelen hangsúlyozni — a finnugor nyelvrokonság kutatásának helyzete úgy az 1925—1945-ös években — anyagi gondok és kormányzati érdektelenség miatt — nem volt éppen felhőtlen. Mindamellett

az ember azt gondolhatná, hogy VARGA ZSIGMONDDal elsorvadt a sumér—magyar nyelv-rokonítás, hiszen az illetékes tudományos világ már rég kihirdette az ítéletet: a sumér nyelv semmilyen mai élő nyelvvel nem hozható kapcsolatba.

Mégis — bármilyen meglepetés volt ez a kezdetekkor — bekövetkezett a sumér—magyar nyelv-rokonítás második korszaka úgy az 1950-es évektől kezdve olyan magyar értelmiségiek részéről, akik a nagy világegés után külföldre kényszerültek távozni, elsősorban politikai okokból. Így több kontinensen amolyan központok alakultak ki (pl. Buenos Aires), ahol még ma is folyik ez a fajta rokonítás.

Elvileg erről az ún. második korszakról nem sok újat lehet mondani, hiszen itthon is (de külföldön is) többen is kemény bírálatot gyakoroltak, így pl. PAPP LÁSZLÓ (A sumér—magyar kérdés: *Nyr.* 1970: 280—91: VARGA ZSIGMOND, BOBULA IDA, PADÁNYI VIKTOR, BADINY JÓŠ FERENC, NAGY SÁNDOR, SCHEDEL ANDOR bírálata). BÁRCZI GÉZA (A sumir—magyar nyelv-rokonság kérdése: *Nyelvünk és Kultúránk* 1974. szept., 16. sz. 28—35) fő kifogása az, hogy mai nyelvi alakokat vetnek össze sumér szavakkal, továbbá a nyelvújítás során mesterségesen alkotott magyar szavakat is hasonlítanak. KOMORÓCZY GÉZÁÉ (Sumer és magyar? Bp., 1976.) talán a legalaposabb bírálat. PUSZTAY JÁNOS (Az „ugor—török” háború után. Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből. Bp., 1977.) véleményének summázata: a sumér—magyar nyelv-rokonság hívei nem ismerik a sumér nyelv grammatikáját, megelégszenek a szóképzési „egyezések” bemutatásával. ERDÉLYI ISTVÁN (Sumér-rokonság? Bp., 1989.) szerint népünk eredetének erőltetett bizonyítása ellensúlyozni próbálja a más népek felőli nacionalista lebecsülést. Az említetteken kívül mások is hallatták bíráló szavukat, pl. HAJDÚ PÉTER, GULYA JÁNOS, SZABÓ T. ATTILA, BARTHA ANTAL és mások. A bírálatok mindegyike az utóbbi 25 évben más-más sajátos vonást emelt ki e nyelv-rokonítási irányzatból, így összességükben többé-kevésbé kerek egészet tesznek ki.

Helykímélésként s pusztán csak amolyan reprezentatív mintavételként mindössze néhány névről teszünk említést; azokról tudniillik, akik határainkon túl a sumér—magyar nyelv-rokonítás hívei, s nem említjük azokat a szintén külföldön élő magyar őstörténet- és nyelv-kutatókat, akik maguk is elítélik a sumér—magyar nyelvhasználat „új hullámát”. Általánosságban megjegyezhető, hogy az ún. „új hullám”-hoz sorolhatók többsége elfogadja a finnugor nyelvi származást is, de ezt összekapcsolja (legalábbis megkísérli) a végső láncszemmel, a sumér nyelvi eredettel. Nem kevesen vannak persze olyanok, akik mereven elutasítják a finnugor nyelv-rokonságot, amit egyfajta káros, lélekromboló, honvesztő mételynek tekintenek.

Úgy tudjuk, hogy az ún. második korszak most már helyenként (de gyakran intenzíven) militánsnak mondható nyitánya BOBULA IDA nevéhez fűződik, aki a „Sumerian Affiliations. A Plea for Reconsideration” (Washington, 1951.) című munkájával egyfajta „perújrafelvételt” kívánt kezdeményezni a sumér—magyar nyelvhasználat ügyében. Kemény bírálat érte még külföldön élő hazánkfiat, LOTZ JÁNOS részéről is. BOBULA IDA azonban nem rettent vissza, s tovább folytatta munkásságát: „A sumér—magyar rokonság kérdése” (Buenos Aires, 1961.), majd „Kétezer magyar név sumér eredete” (Montreal, 1970.). Ez utóbbi kis könyvében kijelenti, hogy „A sumér szójegyzékekből olyan tömegben kerülnek elő magyar szavakkal világos rokonságban lévő szótövek, hogy a véletlen egyezések gondolatát el kell vetnünk” (i. m. 7). Ha azonban névelemzéseit áttekintjük, csodálkozunk kezdetlegességükön. Nem tagadja ugyan a finnugor nyelv-rokonságot, viszont úgy véli, hogy e rokonság csak része a teljes igazságnak.

FOYTA ISTVÁN (Honnan származunk, mit adtunk a világnak, kik a rokonaink? Buenos Aires, 1961.) valamelyest „objektívebben” vallja a sumér—magyar nyelvrokonságot, hiszen pálcát tör az olyan fantaszták fölött, mint CSICSÁKY JENŐ, ZAJTHY FERENC, s tagadja az etruszk—magyar nyelvrokonság létezését, amit még 1922-ben BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK hirdetett. Viszont FOYTA feltételezi a magyar—török faji rokonságot is.

CSÖKE ISTVÁN ellenben a militánsabb rétegét képviseli a sumér—magyar nyelvrokónításnak, s végletesen „leszámol” a finnugor nyelvtudománnyal (Három tanulmány. Eberstein, 1977.). A legmegdöbbentőbb az, hogy az ószláv nyelvet a sumér—magyar nyelvvel azonosítja: „Az ószlávnak mondott nyelv éppen olyan »leromlott« alakja a magyar nyelvnek, mint a francia a latinnak, vagy az angol a germának. Ez a valóság és semmi más...” (i. m. 129).

Külön színfolt NOVOTNY ELEMÉR (Sumir nyelv — magyar nyelv. Buenos Aires, 1978.), aki ugyan kétségtelennek tartja a finnugor nyelvrokonságot, de ezt csak külső érintkezés folyományának tekinti. Szerinte — s ez majd később is visszhangzik — a Kárpát-medencében a történelmi idők kezdetétől fogva mindig is sumér etnikumú népek laktak, és csak a magyar nemzet őrizte meg s fejlesztette tovább ősi sumér nyelvét (i. m. 32).

A romániai magyar irodalomban is megjelent a sumér—magyar nyelv- és néperedet kérdése, a jeles író és költő, SZŐCS ISTVÁN tollából (Antiszumir álláspontok kritikája. Kolozsvár. Kézirat. Eredeti címe: „Déliabáb”. Garfield. N.Y. USA. 1984.). SZŐCS hevesen fordul ZSIRAI, s nem kevésbé KOMORÓCZY bírálata ellen. Nézete szerint a magyar ősnép valamely kivándorolt, eltörökösödött és elszemélyesült ága alakulhatott át sumér etnikummá úgy öt-hatezer évvel ezelőtt. Álláspontja szerint a sumérkutatás igenis időszerű feladat, szemben KOMORÓCZY elvakult bírálatával.

Hogy a külföldön élő egyes „hobby-nyelvészek” mennyire nem ismerik és veszik figyelembe egymás sumér—magyar szófejtéseit, arra jellemző HALLAY ISTVÁN (Őseink neve az újabb nyelvészeti kutatások figyelembevételével. Toronto, 1986.), aki NOVOTNY ELEMÉR néhány szófejtését egészen másként értelmezi (részletekbe most nem bocsátkozhatunk ennek bizonyítására).

A sumér—magyar nép- és nyelvrokónítás történetének — úgy tűnik — még nincs vége. Talán azért, mert még nem született egzakt, végleges tudományos magyarázat a több-ezer éves erdélyi, Alsótárlakai Tordos (Tärtäria) rejtélyes, a sumér ékírásra emlékeztető leletekre? Mindenesetre ezt a leletegyüttest egyik döntő „adu”-nak tekinti BADINY JÓS FERENC, akinek a XX. század végén jelent meg immár nem Buenos Airesben, hanem Budapesten az „Igaz történelmünk vezérfonala Árpádig” (Orient Press Kft., 1996.) című — újkori legendát teremtő — könyve. Úgy tűnik, a XIX. század közepén a külföldről eldobott „nehéz kő” még mindig repül, nem állt meg.

Kétségtelen, hogy Badiny legújabb könyve nem a szokványos sumér—magyar nyelv-hasonlítás, több benne a néperedet-elemzés. Nehéz idézetekben pontosan kimutatni mondanivalójának (bizony, nem eléggé kristálytisza) lényegét, de az olvasóban az az összbenyomás alakul ki, hogy az általa ábrázolt, felsorolt mesészerű történelmi viszonylathálózatban a magyar nép játssza a domináns szerepet. Szívesebben használja a *sumér* megnevezés helyett a *Mah-gar*-t, nem mintha ez valamilyen etnikai törésvonalat jelentene nála a sumér és a magyar nép között. Szerinte természetesen szkíták, hunok, szabirok is a magyarok ősei, s különböző rejtjeles, áttételes sejtéseken át Jézust is sumér-magyarrá teszi, erősen kárhoztatva a judai-kereszténységet. Felhívja a figyelmünket arra, hogy — bármilyen hihetetlen is — a Gilgames eposz a magyar őstörténet egy részlete (i. m. 172). Sumér—magyar („Mah-gar”) szóegyeztetéseibe most nem mélyedhetünk el. Nem minő-

síthető elmélete sem, mert végső elemzésben valójában nem tartalmi kérdésről van szó, hanem egy mélyen rejlő pszichológiai búvópatakról, arról tudniillik, hogy még ma is van igény ilyen jellegű elméletekre. Ez a végső, szavakba nem öntött, rejtett üzenete BADINY JÓŠ könyvének. Azt viszont szavakba önti, hogy végletesen nem ért egyet a finnugor nyelvrokonsággal. Mindez akkor kap nyilvánosságot, amikor a finnugor nyelvtudomány eddig nem tapasztalt fejlődést mutat fel.

9. Végezetül talán levonhatunk néhány tanulságot. Mindenekelőtt azt, hogy ma már felesleges további vitákba bocsátkozni a sumér—magyar nyelvrokonítás terén. Ezt már — mint jeleztük — többen is megtették, láthatóan nem sok eredménnyel. A vita egyébként sem volt „inter pares”, nem is lehetett az.

A nyelvhasználat ügyében jelenleg fontosabbnak látszik a nyelvek monogenezise vagy poligenezise körüli vita (amit különben nem így fogalmazzuk meg, de ez a rejtett lényege). Ha ugyanis például az uráli (vagy finnugor) alapnyelv feltételezett kialakulásának korához — képzeletben — hozzáadunk tízezer (vagy, mondjuk, ötven- vagy százezer) évet, akkor máris a nyelvtudomány ajtaján kopogtat például a paleoszibériai (vagy egyes észak-amerikai indián) nyelvek vonulata, amit MAX MÜLLER „turáni”-nak nevezne. Nem is olyan régen PUSZTAY JÁNOS (hogy csak hazai kutatókra hivatkozunk) areális ernyő alatt sorol fel olyan szerkezetileg rokon nyelveket, mint a jukagir, ket, csukcs, korják, itelmen, aleut, eszkimó, aljutor, gilják, egyes észak-amerikai indián nyelvek (dakota, ojibwa) és „tágabb értelemben” a japán, egyes pápua nyelvek stb. PUSZTAY persze óvatos: elkerüli a genetikai rokonság említését, viszont kijelenti: „Nyilvánvaló, hogy ezek az egyezések nem tekinthetők a véletlen művének.” Kimondja azt is, hogy vannak egyezések az uráli és altaji, az uráli és az indoeurópai nyelvcsalád között (Areális nyelvi kapcsolatok Szibériában. In: BALÁZS JÁNOS szerk., Areális nyelvészeti tanulmányok. Bp., 1983. 295—335). Egyébként HAJDÚ PÉTER sem idegenkedik az uráli nyelvcsalád nagyfokú kiterjesztésétől: jókora időtávlatban kapcsolatot lát az uráli—jukagir, uráli—eszkimó, uráli—csukcs (kamcsadál) nyelvek között. (Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, 4. kiad. Bp., 1988. 90—1). Az utóbbi időben hatalmas méretűre duzzadtak az univerzálé-kutatások s nyomukban a nyelvcsaládok bővítése vagy gyakran szűkítése (vö. pl. J. H. GREENBERG, C. A. FERGUSON, E. A. MORAVCSIK eds., *Universals of Human Language*. Stanford University Press, 1978.). A manapság divatosá vált afrikai Ádám és Éva nyelvéhez még a legamatórebb nyelvész is eljuthat, ha nem restell félmillió, egymillió (vagy ki tudja, még mennyi) évet az emberi nyelv(ek) keletkezésének oltárára helyezni. A képzeletnek végül is nincs határa. RÓNA-TAS ANDRÁS azonban felemeli a szavát már az uráli nyelvek szertelen kiszélesítése ellen is, mert az ilyesféle irányzatok „a józan ész szerint is kizárják egymást” (A nyelvrokonság. Gondolat, Bp., 1978. 455). A nyelvkutatók többsége titokban, gondosan álcázva a gyanút, a monogenezisben hisz, holott a poligenezisnek éppúgy meglehet a valószínűsége, hiszen az ember nyelvi ösztönnel merült fel az idők kifürkészhetetlen mélységeiből és misztériumából (vö. pl. STEVEN PINKER, *The Language Instinct*. New York, 1994.).

Triviális megjegyzés, hogy sokszor ragaszkodtunk olyan nyelvhasználati nézetekhez, amelyeket már rég meghaladott a nyelvtudomány. Viszont semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy aligha van a magyarral olyan — tévesen — összehasonlított nyelv, amelynek összevetése kifejezetten honi talajból sarjadt volna ki; valamennyi, a nem finnugor körbe eső nyelv magyarral vélt rokonsága igazolhatóan külhoni eredetű, sőt a magyar és a finnségi nyelvek egybetarto-

zása felfedezésének kezdeményei is a külhoni talajból sarjadtak ki SAJNOVICS és GYARMATHI úttörő szerepe mellett. Persze végletes balgaság volna nyelvhasználati melléfogásainkért a Nyugatot kárhözvinni. Elsősorban történelmünket „marasztalhatjuk el”, a kezdetek végzetes gazdasági-politikai elmaradott mivoltát, amit századokon át nem voltunk képesek behozni; a traumatikus történelmi élmények sorozatát Mohácstól Trianonon át 1956-ig, amit pszichikailag nem tudunk kellően feldolgozni. Mindezek nagymértékben — éspedig sokszor negatívan — tükröződtek nyelvi identitás-zavarainkban. Hangsúlyoznunk kell, hogy csak a (nem finnugor irányzatú) nyelvhasználat terén tapasztalt, régről áthagyományozódott elmaradásunkról szoltunk; annak általános, a történelmünkbe épült okairól. Semmiképpen sem kérdőjelezhetjük meg más téren elért eredményeinket, szellemi életünk és felkészültségünk teljesen korszerű mivoltát a világ tudományos életében. Egyáltalán nem vagyunk tétova, barbár „keleti” idegenek Európa fényes vásárában.

Meg kell mondani: rejtély, hogy egyes régebbi és jelenlegi nyelveredet-kutatóinknak miért tetszik jobban a munda, maori, pápua, tupi-karib stb. nyelvrokonság, mint — mondjuk — a finn. Nincs és nem is lehet ésszerű magyarázat, hacsak nem számolunk valami sajátos mélypszichológiai tényezővel. A csakazértis magatartás feltételezése valószínűleg nem a legmélyebb analízis. A sumér—magyar rokonítást, noha nem lehet bizonyítani, de legalább meg lehet érteni, hiszen „presztízsnyeréssel” jár(na). A legújabb korszakát ennek az irányzatnak elsősorban és mindenekfelett politikai háttérű okokkal (kényszerű emigráció, lelki elesettség, elnyomottság indirekt érzése, a honi élmények traumatikus átélése, feldolgozása, a magyar lét túldimenzionálása többféle módon stb.) lehet leginkább megközelíteni, ahogy FOYTA ISTVÁN is írja: „Úgy tűnik fel, mintha nagy elesettségünkben magunk felé fordulnánk, vigaszt, erőt és reményt merítve többezeréves múltunkból” (i. m. 3). Az okok, az eredők sajátos magyar lelki szindrómát sejtetnek, amely az elmúlt századokban is megragadható volt, de betört a jelenbe, sőt halmozódik is. Ennek részletezésétől most el kell tekintenünk, viszont szükséges egy olyan közhelyszerűnek tűnő, de igaz következtetést levonni, miszerint a tudomány nem az ábrándokat, hanem az igazolható eredményeket vési fel a maradandóság kőtábláira. Azonban a tudomány — így természetesen a nyelvtudomány (s ezen belül a nyelvhasználat) is — nem lehet megmerevedett dogma, kiváltképpen tabu, hanem állandóan fejlődő, rendszereződő ismerethalmaz; a kutatás szabadsága több új, akár meglepő, egymásnak ellentmondó nézeteket, elméleteket is felszínre hozhat, s csak a jövő dönti majd el, hogy a fejlődés valamely szakaszában melyik bizonyul időtállóknak.

HEGEDŰS JÓZSEF